

תפילתו של אבא

יצחק שפירא

הקדמה

בתוך ימי השבעה על אבא, הרב משה שפירא, הריני כפרת משכבו, עלו מבין המנחמים שלוש שאלות שחזרו על עצמן ביחס לצימאון ולכיסופים של אבא לה':

א. למה אדם בעל צימאון לה' מחפש לחזק את ההתיישבות, לעזוב את ירושלים ולגור בעפרה? לכאורה ההתיישבות היא פעולה מעשית ומציאותית, ולעומת זאת הצימאון לה' נמצא במישור רוחני יותר!

ב. לכאורה תפילה מתוך כיסופים והתעלות רוחנית משמעה התכנסות של האדם לעצמו. אבל מצד שני אבא היה ידוע בהארת הפנים שלו ובהתעניינות כנה בזולת - איך שתי תנועות הנפש הללו מתלכדות באישיות אחת?

ג. איך אדם יכול להיות מתוך תחושה תמידית של צימאון וכיסופים לה'? צימאון תמידי ללא רוייה עלול להחליש את האדם ולהחלות את ליבו, וכמו שכתוב 'תוחלת ממושכה מחלה לב'¹ - ואם כן איך אדם יכול להיות עם צימאון תמידי לה'?

כדי לענות על השאלות הללו, ולהסביר איך אבא התייחס לכיסופים ולתפילה, נקדים ונראה איך אבא התייחס למושג 'כנסת ישראל'; לפעמים אנשים תופסים את הביטוי כנסת ישראל כמין ישות רוחנית שמחברת בינינו לבין הקדוש ברוך הוא. אבא חשב שלא טוב ולא נכון לצייר כאילו יש מציאות רוחנית שעומדת בינינו לבין הקדוש ברוך הוא, ובאמת 'כנסת ישראל' היא חלק מה' ממש, כפי שיוסבר.

הרוייה קודמת לצימאון והצימאון גורם להרגיש את הרוייה

על מנת לענות על שלושת השאלות שבהקדמה, נתחיל דווקא מהשלישית: אצל אבא, הריני כפרת משכבו, עיקר התחושה היתה הרוייה ולא הצימאון. תחושת הנוכחות של ה', התחושה שה' רוצה אותו ומחיה אותו ומחכה לתפילתו, היתה חזקה יותר ועיקרית יותר מאשר הצימאון והכיסופים לה'.

משל למה הדבר דומה? לילד שרוצה להרגיש שהוריו אוהבים אותו, ורוצה שאבא ואמא שלו יחבקו אותו, ירימו אותו על הידיים וכדומה. כאשר ההורים אכן מחבקים את הילד או מרימים אותו, הילד לא מרגיש שההורים אוהבים אותו

¹ משלי יג, יב.

רק כדי למלא את משאלות ליבו. התחושה של הילד היא שההורים אוהבים אותו כל הזמן, ועכשיו, כאשר הוא מחפש להרגיש את האהבה שלהם, הם גם מראים אותה, ולא שהאהבה של ההורים לילד נוצרה בגלל שהוא ביקש אותה.

הסיבה לכך שהאהבה של ההורים לילדם קודמת לרצון של הילד שיאהבו אותו, היא שההורים אהבו את הילד ורצו בו עוד לפני שהוא נולד, והרצון הזה הוליד את הילד. לכן עצם הקיום של הילד הוא פרי אהבת הוריו אליו, והרצון של הילד לקבל אהבה רק מגלה שההורים שלו אוהבים אותו מראש.

על אחת כמה וכמה שכך זה גם ביחס בין האדם לה'. ה' נוכח בכל מקום, וכל המציאות וכל האנשים שבתוכה מתהווים מכך שה' מחיה אותם ורוצה בהם. אלא שה' ברא את העולם כך שעל מנת להרגיש את הרויה, את הנוכחות של ה', על האדם לבקש אותה ולחפש אותה. אבל הדרישה של האדם את ה' מגלה שה' רוצה אותו יותר ממה שהוא יכול לחפש, ולעולם הצימאון לא גדול יותר מהרויה. לעולם החיפוש של האדם והכיסופים שלו לא יהיו גדולים יותר מהנוכחות של ה' בחיינו ומהרצון והאהבה שה' רוצה בנו ואוהב אותנו.

כנסת ישראל מקור נשמות כל ישראל

ההבנה שהרויה קודמת לצימאון והמענה של ה' קודם לבקשה מצידנו, כמו שכתוב 'והיה טרם יקראו ואני אענה' עומדת בבסיס התפילה. שכן כפי שניתן להבין מהשאלות שנכתבו בהקדמה, כאשר אדם תופס רק את הצימאון שלו לה', ולא תופס שהמענה של ה' הוא העיקר - הוא נשאר בצימאון בלבד, וצימאון כזה לא מחזיק מעמד, שכן 'תוחלת ממושכה מחלה לב'. התפיסה של התפילה כביטוי לצימאון של האדם בלבד עלולה לתת לאדם את הרושם שהתפילה היא התכנסות אל תוך עצמו, אל הנקודה הפנימית בה הוא חש את הצימאון לה', אבל כאשר העיקר הוא המענה של ה' התנועה היא לא של התכנסות האדם לעצמו, אלא של גילוי נוכחות ה' בעולם.

על מנת להסביר זאת טוב יותר, נסביר את הביטוי שאומרים בתחילת התפילה, שהתפילה היא 'לשם ייחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, בייחודא שלים בשם כל ישראל':

השכינה נקראת גם כנסת ישראל, מקור כל נשמות ישראל.² שורש ומקור נשמות ישראל הוא הרצון של ה' לברוא וליצור את הנשמות, והרצון הזה של ה' בורא ומהווה את הצימאון של הנשמות אליו. זו הסיבה שניתן לתפוס את התפילה בעיקר כמענה של ה' ולא רק כצימאון של האדם. שכן הצימאון של הנשמה מזכיר ומגלה שהנשמה נחצבה ממקור הנשמות בה' אחד, כמו שהילדים נוצרו מכך שההורים שלהם רצו בהם, וממילא עיקר הדגש בתפילה הוא על הרויה, על הנוכחות של ה'. אלא שה' רצה שהנוכחות שלו תהיה מורגשת דווקא על ידי הצימאון של הנשמות, ולכן צריך להתפלל אליו.

בלשון האר"י השכינה נקרא גם ספירת המלכות.³ ספירת המלכות היא הספירה האחרונה בין עשר הספירות, והיא המהווה את העולם שלנו כפי שאנחנו מכירים אותו.⁴ בכל הספירות מתואר היחס של ה' לעולם, יחס של חסד או של

² ראה, למשל, בספר התניא בסוף פרק לז.

³ הביטוי 'ייחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה' נקרא בלשון האר"י ייחוד פרצופי ז"א ומלכות.

⁴ ראה בספר התניא בשער היחוד והאמונה פרק ז: "ונמצא כי מידה זו ושם זה הן מהווין ומקיימין העולם להיות עולם כמות שהוא עכשיו".

דין וכדומה, אבל השם של ספירת המלכות מורה על כך שה' לא רק מתייחס לעולם, אלא ה' גם רוצה ומחפש לקבל תגובה מהעולם. שהרי 'אין מלך בלא עם'⁵, וכשם שהמלך רוצה שהעם ימליך אותו, כך ה' רוצה שנבחר להיות מודעים אליו ולהמליך אותו עלינו.

המלכת המלך נעשית מתוך בחירה, ועל כן ה' בוחר לתת לנו בחירה חופשית, על מנת שנבחר בו. **כנסת ישראל, מקור נשמות ישראל, היא הבחירה של ה' לתת לנו בחירה, ולהכניס את עצמו למקום כזה בו הוא תלוי, כביכול, בבחירה שלנו.** ה' רצה שיבחרו בו, ומזה נוצר עם ישראל שיכול וצריך לבחור בה'.

לכן כנסת ישראל נקראת גם 'שכינה'. כאשר אנחנו בוחרים בה', ה' שמח בבחירה שלנו ונהנה ממנה, שכן למען זה הוא ברא אותנו, ולכן הוא שמח בנו. על ידי השמחה והנחת רוח שיש לה' מאיתנו כאשר אנחנו בוחרים בו, הוא כביכול 'מתיישב' ושוכן בתוכנו, וההשראה הזו של ה' בתוכנו נקראת שכינה.

על פי זה, אפשר לראות שה'שכינה', כנסת ישראל, מופיעה בשתי הופעות: לפעמים היא נקראת אמה ביחס לנשמות ישראל, כמו שהמלכות מחברת את כל האנשים שבממלכה ועושה אותם מאזרחים פרטיים לאומה; לפעמים היא נקראת רעיה על שם הבחירה שלה בה', כמו שאומה בוחרת במלך או במנהיג;

אמא ורעיה

השכינה נקראת לפעמים רעיה - ביחס לקב"ה, ולפעמים אמא - ביחס לנשמות ישראל. כנסת ישראל כאמא היא הכלל, וכל נשמה היא פרט. אפשר להתייחס לכל יהודי בפני עצמו, עם התכונות שלו והמעלות שלו, ואפשר לראות אותו כחלק מכלל, חלק ממכלול של יהודים שיחד מצטרפים לתמונה אחת. כל יהודי בוחר בה' ונקשר אליו באופן המיוחד לו, ויחד כל היהודים משלימים זה את זה לתמונה אחת שלמה של בחירה בה'. כל נשמה פרטית היא חלק, וכנסת ישראל, שהיא מקור נשמות ישראל, היא התמונה השלמה שממנה נגזרו החלקים. זוהי משמעות הכינוי 'אמא'. אמא היא הדמות שממנה נולדו הילדים, והיא הכלל שמאחד את כל הפרטים ורואה איך כולם מצטרפים למכלול, למשפחה אחת, וכך כנסת ישראל היא מקור נשמות ישראל, וכל נשמה פרטית היא תולדה שלה.

לעומת הכינוי 'אמא', שמכנה את האשה על פי הילדים שנולדו לה, הכינוי 'רעיה' לא מוגדר על פי הילדים, אלא על פי האיש, הדוד. בסיפור בריאת האדם כתוב שבתחילה אדם הראשון נוצר יחידי, ולאחר מכן ה' יצר ממנו את האשה כיוון שהאשה נוצרה מהאיש, היא רוצה ומשתוקקת לחזור ולהתאחד עם האיש ולהיות חלק ממנו. הרצון והתשוקה של האשה מבטאים את היותה חלק מהאיש. יותר מזה, על ידי התשוקה האשה **מבטאת** את היותה חלק מהאיש, מה שהיא לא יכלה לעשות כאשר היא היתה כלולה בתוכו.

לכן כנסת ישראל קרויה 'רעיה'. היהודי מודע לכך שהוא חלק מה', ושאינו לו שום קיום עצמאי משלו, חוץ ממה שה' מקיים אותו, ולכן הוא משתוקק לחזור אליו ולהיות חלק ממנו. וכפי שכתוב בספר התניא פרק יט:

⁵ ראה שם, בשער היחוד והאמונה פרק ז.

נר ה' נשמת אדם, פירוש שישראל הקרוים אדם נשמתם היא למשל כאור הנר שמתנענע תמיד למעלה בטבעו מפני שאור האש חפץ בטבע ליפרד מהפתילה ולידבק בשרשו למעלה... ואף שעל ידי זה יכבה ולא יאיר כלום למטה וגם למעלה בשרשו יתבטל אורו במציאות בשרשו - אף על פי כן בכך הוא חפץ בטבעו. כך נשמת האדם וכן בחינת רוח ונפש חפצה וחשקה בטבעה ליפרד ולצאת מן הגוף ולידבק בשרשה ומקורה בה' חיי החיים ברוך הוא, הגם שתהיה אין ואפס ותתבטל שם במציאות לגמרי ולא ישאר ממנה מאומה ממהותה ועצמותה הראשון, אף על פי כן זה רצונה וחפצה בטבעה.

התשוקה והצימאון של היהודי לה' נותנים ביטוי לכך שגם כאשר הוא פה על הארץ, גם לאחר שהוא נברא, הוא עדיין חלק מה'. בצורה כזו התפילה בעיקר מנכיחה את ה' במציאות, והתשוקה שלנו לה' מגלה שאנחנו חלק ממנו.

הראיה של כנסת ישראל כאמא, שמראה איך כל נשמות ישראל מתאחדות לפסיפס אחד ומשלימות זו את זו, היא חשובה והכרחית, כמובן. על כל יהודי לשים לב שה' רוצה הרבה יהודים, וכל יהודי מבטא גוון שונה של ההופעה של ה' בעולם, ומי שלא ישים לב לזה - התורה תיעשה תפורה לפי מידותיו הקטנות. במקרה הטוב התורה שיהודי כזה ילמד תהיה חלקית ולא מחוברת לכל התורה ולמכלול ההופעה האלוקית, ובמקרה הפחות טוב היא תבטא את הצרכים הקטנים של האדם ואת המגבלות בהם הוא נתון. הראיה שכל יהודי הוא חלק מכנסת ישראל ואת אחת מספר התורה, היא ראיה שמעלה את האדם מהקטנות שלו, וגורמת לאדם להסתכל על הצורה שבה ה' רוצה להופיע בעולם, ולא על הצרכים שלו.

אבל כנסת ישראל כאמא קרויה על שם הילדים, כפי שנכתב, כלומר מראה איך כל המציאות הקיימת היא מכלול אחד שלם והרמוני של הופעת ה' בעולם. אבל היא לא מראה איך אין ליהודי שום קיום בפני עצמו חוץ ממה שה' מקיים אותו, וממילא היא לא מגלה שעצם ההשתוקקות של היהודי לה' חושפת את זה שהיהודי וכל היהודים הם לא רק הופעה של ה', אלא הם חלק מה' ממש.

ה' ברא את היהודי כחלק ממנו וכמשתוקק אליו, וממילא ההשתוקקות של היהודי לה' היא עצמה גילוי של ה' בתוך היהודי. הרוויה של היהודי מהנוכחות של ה' מתגלה מתוך ועל ידי הצימאון שלו - והיא לא מתגלה מהראיה של היהודי את עצמו כחלק מתמונה שלימה. בתמונה אין צימאון אלא מציאות קיימת ונתונה, שקרויה על שם סך הפרטים הכלולים בה, כשם שאמא קרויה על שם הילדים שנולדים ממנה, ולא על שם ההשתוקקות שלה לבעלה⁶.

⁶ ההסתכלות על כנסת ישראל כאמא בלבד (על פי ההסבר שלמעלה) רואה את הצימאון של היהודי לה' כאחד מהגילויים וההופעות של ה' בעולם, אבל היא לא רואה את הצימאון כמבטא את זה שאנחנו חלק מה'. זה כמו אדם שיש לו הצלחות בחיים, בכסף, בפוליטיקה, בחברה וכדומה, והוא נהנה מכך שאשה רוצה להתחתן איתו בגלל שהוא מוצלח. חתונה כזו מבטאת את היות האשה חלק מהנכסים וחלק מההצלחה של האיש, יותר מאשר את היות האשה חלק מהאישיות של האיש ומושא הרצון וההשתוקקות שלו.

לפגוש את ה' ביהודי השני ובמציאות

למעלה נכתב שכיוון שהאשה נוצרה מהאיש, היא משתוקקת לחזור אליו ולבטא את היותה חלק ממנו, ולא להיות לבד. התשוקה של האשה מעוררת את האיש וגורמת לו להשתוקק גם הוא אליה. ליהנות מההשתוקקות שלה ולהשתוקק ולרצות את ההשתוקקות שלה.

בהשתוקקות של האיש לתשוקה של האשה יש שתי תנועות בו זמנית: מצד אחד העובדה שהאיש רוצה בתשוקה של האשה ונהנה ממנה מראה שגם הוא רוצה שהם יחזרו להיות אחד. אבל מצד שני, האיש משתוקק לתשוקה של האשה וזה עצמו אומר שהוא לא רוצה שהם יחזרו להיות אחד, כי אם הם יהיו אחד לא תהיה ביניהם תשוקה ורצון ובחירה. כלומר התשוקה של האשה מגלה כמה האיש רוצה אותה. האשה מרגישה שהיא היתה רוצה להיות אחד עם האיש, אבל האיש רוצה אותה; רוצה את המציאות שלה, את התכונות ואת הרצונות ואת הבחירות שלה.

כך זה גם בנמשל, בכנסת ישראל שמשולה לרעיה. כאשר התפילה נתפסת כפניה וכתשוקה אל ה', היהודי מרגיש שהוא משתוקק לחזור אל ה' ולהיות חלק ממנו, ולא להיות לבד. אבל יחד עם זה הוא מרגיש שה' רוצה אותו. בתפילה היהודי כאילו אומר שהקיום שלו כעצמאי לא מעניין אותו, כי הוא רוצה להיות חלק מה', וכפי שצוטט לעיל בשם ספר התניא. אבל הוא מרגיש שאת ה' הקיום שלו כן מעניין. ה' נהנה מהתפילה שלנו ורוצה בה ומשתוקק, כביכול, אליה, כפי שכתוב "התאוה הקב"ה לתפילתן של צדיקים". ממילא מתגלה ליהודי בתפילה שלו לא רק התשוקה שלו לחזור אל ה', אלא גם התשוקה של ה' שתהיה מציאות.

זהו שלב נוסף בתחושה שהרוייה קודמת לצימאון. היהודי לא רק מרגיש שה' נוכח בתשוקה שלו ובכיסופים שלו; היהודי מרגיש שה' נוכח בעצם הקיום שלו ושל כל היהודים ושל כל המציאות, שכן הם קיימים רק בגלל שה' רוצה אותם. התשוקה של היהודי לחזור לה' ולהיות חלק ממנו מראה לו שהוא וכל היהודים הם גילוי ותולדה של הרצון של ה', שרוצה שיבחרו בו וישתוקקו אליו⁷. ממילא הוא רואה בכל היהודים רק את הפנימיות שלהם, כלומר רואה אותם רק כמשתוקקים לה' ומחפשים את ה'. ממילא הוא רואה את כל היהודים כתמונה שלימה של גילוי של ה', ואת עצמו כחלק מהתמונה הזו. לכן השכינה היא כינוי גם לכנסת ישראל וגם לקדוש ברוך הוא. השכינה היא כינוי לכנסת ישראל כי היא כוספת לקדוש ברוך הוא, והיא כינוי לקדוש ברוך הוא, כי הכיסופים עצמם הם הנוכחות של הקדוש

⁷ ב'שבעה' דובר על כך שלפעמים אנשים אומרים שכל היהודים הם 'נשמה אחת בגופים מחולקים', והערתו על כך שתי הערות: א. לביטוי הזה כפי שהוא לא מצאתי מקור. ביטוי קרוב לזה נמצא בספר התניא פרק לב, ששם כתוב 'ולכן נקראו כל ישראל אחים ממש מצד שורש נפשם בה' אחד רק שהגופים מחולקים'. ב. יש הבדל אם אומרים שמקור נשמות ישראל הוא ה' או שהוא נשמה אחת גדולה וכללית. שכן נשמה כמו שהיא, בלי גוף, היא כמו מלאך שאין לו בחירה. אבל לקב"ה אין גוף ואין דמות הגוף, וודאי שיש לו בחירה. מציאות רוחנית שאין לה בחירה לא יכולה להיות מקור ליהודי בעל בחירה. כנסת ישראל, מקור נשמות ישראל, היא הרצון של ה' והבחירה של ה' שגם ליהודי תהיה בחירה.

הרב אשר ברקו אמר שהוא ראה בספר התניא של הרב צבי יהודה הערה שבה הרב צבי יהודה הראה מקור לדברי התניא הללו מדבר הרדב"ז בהלכות ממרים:

בהלכות ממרים פרק ב הלכה ד הרמב"ם כותב שבית דין יכולים לעקור דבר מן התורה לפי שעה. שכן "כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו, כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצוות לפי שעה כדי שיתקיימו [כולם]".

כותב על זה הרדב"ז שם: "אין המשל הזה צודק אלא אם כן אנו רואים את כל ישראל כאילו הם גוף אחד. ואף על פי שגופים מחולקים הם, כיוון שנשמותיהם ממקום אחד חוצבו, הרי, הם כגוף אחד, כי הנשמה היא העיקר".

ראוי לשים לב שגם הרדב"ז לא מדבר על 'נשמה אחת בגופים מחולקים', אלא על נשמות שחוצבו ממקור אחד.

ברוך הוא וגורמים שהקדוש ברוך הוא יהיה נוכח. כלומר ההשתוקקות של היהודי לה', היא זו שגורמת לשכינה להתגלות כאמא, היא זו שמגלה את ההסתכלות של ה' על עם ישראל בכללותו כתמונה שלמה.

נמצא שעבודת התפילה מוציאה את האדם מהסתכלות על עצמו כפרט בין הרבה פרטים, ומעלה אותו להסתכלות של ה' עלינו כדבר אחד איתו וכדבר אחד שלם. כלומר התפילה מאפשרת וגורמת לאדם להסתכל על עצמו כאחד עם ה', וממילא גם להסתכל על עצמו כאחד עם כל היהודים.

לכן כאשר יהודי רואה לאחר התפילה יהודי אחר, הוא רואה יהודי שה' רוצה אותו. המפגש עם היהודי השני משחזר את המפגש שהיה ליהודי עם ה' בזמן התפילה, והוא משתוקק לפגוש עוד ועוד יהודים על מנת לפגוש את האנשים שה' כל כך רוצה. המפגש עם היהודי השני לא סותר את תנועת הנפש של התפילה אלא להיפך, משלים אותה.

פסגת התפילה אצל אבא, הריני כפרת משכבו, היתה 'ברכת כהנים', שנאמרת בסוף התפילה. לאחר שהוא עמד פנים בפנים מול ה' בתפילה, הוא רוצה ושמח לומר ליהודי אחר שה' אוהב אותו ומברך אותו. לכן ברכת כהנים נעשית מתוך אהבה, כפי שאומרים בברכה 'לברך את עמו ישראל באהבה'. שכן המפגש של היהודי עם ה' חושף כמה ה' אוהב את היהודי השני, וממילא האהבה של היהודי לה' מתגלה כאהבה ליהודי השני, שה' כל כך אוהב.

ממילא גם המפגש עם המציאות לא נתפס כסותר את ההתעלות של התפילה, אלא להיפך; המפגש עם מצוות מעשיות, כמו צדקה, יישוב ארץ ישראל הקמת משפחה והולדת ילדים וכדומה - גם הוא מפגיש את היהודי עם ה' שרוצה את המציאות שכוספת אליו, וכפי שאמרו חכמינו "התאוה הקב"ה להיות לו דירה בתחתונים".